

Sòcrates

Guia d'estudi

1. Els sofistes

«Sofistes». Aquesta paraula havia significat, al principi, simplement *hàbil o destre* en qualsevol ofici. Més tard passà a significar *savi* en general i, depès, s'hi afegí el matis d'educador.

- 1.1. **Els professors de la democràcia.** Educaven a la majoria dels joves polítics atenencs.
- 1.2. **Característiques generals.** Es van centrar en l'home. Són relativistes, escèptics i pràctics. Saber enciclopèdic.
- 1.3. **Protàgores**
 - 1.3.1. **Agnosticisme.** No és possible saber si existeix Déu o els déus, ni quina és la seva forma o naturalesa. No nega l'existència de Déu o dels déus.
 - 1.3.2. **Relativisme.** "L'home és la mesura de totes les coses"
- 1.4. **Gòrgies: l'escepticisme.** No es pot arribar a conèixer res absolutament.

2. Sòcrates

- 2.1. **El problema de Sòcrates**
- 2.2. **Qui va ser Sòcrates?**
- 2.3. **Per què va ser condemnat a mort?**
- 2.4. **La seva doctrina:**
 - 2.4.1. **"Coneix-te a tu mateix".**
 - 2.4.2. **La maièutica.** Art de fer preguntes per a arribar a descobrir la veritat en si mateixa. És el mètode socràtic. Es divideix en dues parts: a) Ironia b) la recerca de la definició.
 - 2.4.3. **La inducció.** Anar dels casos particulars fins als generals.
 - 2.4.4. **L'intel·lectualisme ètic.** La virtut és coneixement. El qui actua malament ho fa per ignorància, perquè desconeix el bé. No hi ha homes dolents, en tot cas, ignorants.

Sòcrates

Apunts

1. Els sofistes

En la bullidera d'idees i polèmiques que era Atenes, apareixen els sofistes, tots ells estrangers, enormement cultes i coneixedors —a través dels seus nombrosos viatges— de les diverses formes de pensar i viure dels altres grecs. Aporten noves idees, que seran acollides amb entusiasme pels joves i trobaran l'oposició dels que s'aferren a una visió més tradicional.

La paraula «sofista» (*sophístés*) va ser, al principi, un sinònim de «savi» (*sophós*); Heròdot, per exemple, l'empra per referir-se a Soló i a Pitàgores. Només posteriorment adquiriria el sentit pejoratiu d'hàbil enganyador (ja als diàlegs de Plató). Això mostra fins a quin punt la seva personalitat va poder semblar ambigua i fins a quin punt va ensopegar amb una oposició seriosa. En l'actualitat, els sofistes han assolit una comprensió i estima superiors; de fet, van ser ells qui van crear a Atenes un moviment de difusió cultural que ha merescut el nom d'«Il·lustració grega».

1.1. Els professors de la democràcia

Com que eren estrangers a Atenes («metecs»), els sofistes no podien participar directament de la vida política de la ciutat. Malgrat tot, formaven la majoria dels polítics atenencs. A més, i com a conseqüència dels seus nombrosos viatges, van defensar l'ideal del panhel·lenisme: la unitat de tots els grecs —l'exponent màxim de la qual era la llengua comuna—, que obligava a mantenir la pau i feia resoldre les diferències per mitjans diferents de la guerra.

La seva activitat va ser molt gran. En primer lloc, van ser **educadors** —a sou— de la joventut, tot creant un model renovat d'ensenyament més ampli i més actual. Donaven especial importància a l'oratoría a l'erística (art de la disputa) tot ensenyant a convèncer en l'Assemblea pública i a guanyar plets en els tribunals (on encara no intervenien advocats i on cadascú havia de defensar-se ell mateix). A més, foren grans oradors: els seus notables discursos —Aristòfanes es va arribar a queixar que els atenencs preferien escoltar-los a acudir al teatre— van ser l'instrument de difusió de les seves idees entre els adults.

1.2. Característiques generals

En realitat, els sofistes no van formar «escola», ni tampoc van defensar una doctrina comuna. Això sí, s'hi poden trobar algunes coincidències:

- Van suposar un notable gir filosòfic: com a conseqüència de les noves necessitats plantejades per la democràcia i l'avorriment provocat per les discussions —cada vegada més subtils i rebuscades— sobre *la physis*, els sofistes es van **centrar en l'home**. Però la seva filosofia no va ser especulativa, sinó pràctica. Es van dedicar al que avui anomenem filosofia de la cultura (política, religió, lingüística, sociologia...) i a la moral.
- Adopten, en general, una actitud **relativista**, fins i tot, **escèptica**. El seu abandó de la filosofia de la *physis* així o demostra; per què continuar discutint sobre aquestes qüestions, si mai no arribarem a conèixer la veritat? Però també en els problemes de l'home i la societat es mostren relativistes: havien pogut comprovar en els seus nombrosos viatges que no hi ha dos pobles que tinguin les mateixes lleis ni els mateixos costums.
- No són pensadors sistemàtics, ni busquen principis universals per operar a partir d'ells de manera deductiva (com, per exemple, Parmènides). Procedeixen més aviat de **manera inductiva**: acumulen dades i informacions de les quals es deriven conclusions de **caràcter pràctic**. És propi del sofista el saber universal (*polimathía*). Cada sofista és «una enciclopèdia» (una similitud més amb la il·lustració del segle XVIII); però una enciclopèdia no escrita, sinó oral.

1.3. Protàgores

1.3.1. Agnosticisme

En el seu llibre *Sobre els déus* afirmava que «**no és possible saber si existeixen, ni quina n'és la forma ni la naturalesa**. Perquè hi ha molts obstacles per a aquesta investigació: l'obscuritat del problema i la brevetat de la vida». Postura, doncs, agnòstica i no pas atea. Però Protàgores criticava, a més, els usos i ritus religiosos, i això devia considerar-se perillós.

1.3.2. Relativisme

La doctrina més coneguda de Protàgores és la següent: «**L'home és la mesura de totes les coses**; de les que són, en tant que són, i de les que no són, en tant que no són». La significació d'aquest fragment ha estat àmpliament discutida. El més probable és que Protàgores defensés un relativisme de les

qualitats sensibles i dels valors. Cada poble posseeix lleis i costums diversos i considera que són els millors. La llei és, per tant, no alguna cosa basada en la naturalesa, sinó "invenció" dels legisladors. La llei (*nomos*) existeix, doncs, per convenció, no pas per naturalesa, i sempre és modificable.

1.4. Gòrgies: l'escepticisme

Va escriure un tractat *Sobre la naturalesa o del no-ens* en el qual s'afirma, en síntesi, el següent: Primer, que **res no existeix**; segon, que **si existís alguna cosa, no podria ser coneguda per l'home**, i tercer, que **si pogués ser coneguda no podria ser comunicada ni explicada als altres**. Nihilisme absolut de Gòrgies? És molt possible que el sofista de Sicília pretengués més aviat tòrcer i portar a l'absurd la filosofia dels eleates. En efecte, Gòrgies, amb gran ingeni, intenta demostrar la no coincidència entre l'ésser, el pensar i la paraula, i així destruí a el principi fonamental de l'eleatisme (la identitat entre l'ésser i el pensar).

Nihilisme: Doctrina filosòfica que manté que res no existeix i res no és conegut.

Escepticisme: Doctrina filosòfica que dubta sobre la possibilitat de la raó per a assolir un coneixement cert.

2. Sòcrates

Si els sofistes eren estrangers, Sòcrates (470/469-399) era atenenc. Pertanyia a una família modesta (es diu que el seu pare era escultor i la seva mare llevadora) i mai no va voler dedicar-se a la política ni el va dominar l'ambició de sortir de la seva pobresa.

Segons Plató, Sòcrates es diferencia radicalment dels sofistes; n'és el crític i **polemitzador**: en rebutja tant l'escepticisme com el relativisme. L'optimisme envers la raó humana el duu a creure en l'existència de lleis estables, lleis que es poden descobrir. Sòcrates afirma, irònicament, «només sé que no sé res»; però no nega la possibilitat d'accés al coneixement per part de l'home. És com si volgués dir: només aquell que es reconeix ignorant té la possibilitat d'iniciar un camí racional cap al coneixement.

Sòcrates comparteix amb els sofistes la preocupació per l'educació dels joves i per l'assoliment de l'excel·lència o *areté* (virtut). Però la seva preocupació és diferent; per a ell, l'excel·lència o *areté* és coneixement. Les pretensions dels sofistes, argumentava, són absurdes: pretenen ensenyar l'excel·lència, però afirmen que el coneixement és impossible. L'adquisició d'una habilitat o excel·lència, continuava argumentant, depèn del coneixement; si no hi ha coneixement, si els humans no coneixem *l'areté* general de la vida, no podem ensenyar: els sofistes, criticava, no saben res i pretenen ensenyar.

2.1. El «problema de Sòcrates»

Quasi tot el que es refereix a Sòcrates està envoltat de misteri i sotmès a discussió: qui va ser realment?, per què va ser condemnat a mort?, quina va ser la seva doctrina? Sòcrates no va escriure res i els testimonis que ens n'han arribat són contradictoris. D'una banda, les burles d'Aristòfanes o la figura una mica carrinclona amb què el presenta Xenofont. D'una altra, l'exaltació de Sòcrates en els diàlegs de Plató o els testimonis més ponderats d'Aristòtil. És més segur, potser, acceptar el testimoni d'Aristòtil i dels primers diàlegs de Plató.

2.2. Qui va ser Sòcrates?

Encara que sembla que, en principi, podria ser considerat un sofista més —com fa Aristòfanes—, l'*Apologia de Sòcrates*, de Plató, el presenta amb trets excessivament divergents. No escriu llibres, renuncia a l'oratoría, no cobra als seus deixebles. I no presumeix de saviesa. És cert que un amic seu va anar a Delfos a preguntar a la pitonisa si hi havia algun home més savi que Sòcrates i que la pitonisa li va contestar que no. Però Sòcrates va interpretar l'oracle de la següent manera: només la divinitat és sàvia, per a res val la saviesa humana, i qui com ell, Sòcrates, sap que «no sap res», està més a prop de la saviesa que tots aquells qui —com els sofistes— creuen que ho saben tot. Sòcrates és, doncs, un home que busca la veritat: i a això se sent impulsat per la veu d'un esperit (*daímon*) interior. Així, dedica tota la seva activitat a «examinar-se a si mateix i els altres» sobre el bé de l'ànima, la justícia i la virtut en general, car pensa que «la vida sense aquesta mena d'examen no mereix la pena de ser viscuda». Sòcrates va preferir aquesta activitat filosòfica a totes les preocupacions dels seus contemporanis: «els guanyys, el govern de la casa, el generalat, els discursos davant del poble, tots els càrrecs públics, les conjuracions i les dissensions que tenen ciutat...» Figura inquietant i incòmoda, es compara a si mateix amb un tàvec que fibloneja els altres perquè no s'adormin i parin atenció a la virtut.

2.3. Per què va ser condemnat a mort?

L'acusació davant el tribunal dels Cinc-cents va ser la següent: «Mélet, fill de Mélet, del *demo* de Mitthos, contra Sòcrates, fill de Sofronisc... S'acusa Sòcrates de no honorar els déus que la ciutat honora i d'introduir déus (dimonis) estranys; i també de corrompre la joventut. Pena de mort.» Probablement, aquestes acusacions no constituïen en el vertader motiu del judici. Els acusadors esperaven que Sòcrates s'hauria exiliat voluntàriament abans del procés, però no va ser així; tampoc no va demanar la commutació de la pena. Condemnat a beure la cicuta, va refusar la fugida que li havien preparat els seus amics i deixebles i va passar les seves últimes hores discutint amb ells sobre la immortalitat de l'ànima i els avantatges de morir (diàleg platònic *Fedó*). Per què va ser, doncs, condemnat? A Atenes s'acabava de restaurar la democràcia, i la ciutat vivia encara el paorós trauma de la guerra del Peloponès (431-404), les lluites de l'oligarquia per fer-se amb el poder i, sobretot, el breu i terrorífic govern dels Trenta Tirans (404-403). El procés de Sòcrates —que no simpatitzava gaire amb la democràcia i que havia estat el mestre d'Alcibiades i de Críties, el més violent dels oligarques— s'explica força bé en aquest context. Però, sens dubte, va constituir un error.

2.4. Quina va ser la seva doctrina?

El problema consisteix a saber, exactament, quines de les doctrines que posa en la seva boca Plató són autènticament socràtiques i quines altres són pròpies del mateix Plató (Xenofont, pràcticament, no li atribueix cap doctrina, i Aristòfanes li atribueix les doctrines dels sofistes i d'alguns presocràtics).

2.4.1. "Coneix-te a tu mateix"

És possible que Sòcrates escoltés Arquelau, deixeble d'Anaxàgores. La seva doctrina de l'esperit devia d'interessar-lo, però aviat va quedar decebut pels plantejaments dels primers filòsofs i va decidir dedicar-se a reflexionar sobre si mateix i sobre la vida de l'home a la ciutat: «Res m'ensenyen la terra i els arbres, sinó els homes a la ciutat.» (*Fedre* 230 d.) Realment, en aquell moment els problemes, ètics eren els més urgents. I Sòcrates va fer seva la màxima escrita al temple de Delfos: «**Coneix-te tu mateix.**»

2.4.2. La maièutica

Sòcrates entén la filosofia com una recerca col·lectiva i en diàleg. Ell no pretén posseir ja la veritat, ni poder trobar-la per si mateix. Cada home posseeix dintre seu una part de la veritat, però ha de descobrir-la amb l'ajuda dels altres. Així s'expliquen les dues parts del **mètode socràtic**.

- La ironia**, en primer lloc, és l'art de fer preguntes tals que facin descobrir a l'altre la seva pròpia ignorància: el que creu saber s'adona —assetjat per les preguntes de Sòcrates— que no sap res. Llavors comença un procés nou:
- La recerca de la definició**, la **maièutica** (obstetrícia, art de la llevadora, per al·lusió a l'ofici de la seva mare), consistent en l'art de fer preguntes tals que l'altre arribi a descobrir la veritat en si mateix. Sòcrates, doncs, no comunica cap doctrina, ni sembla tenir doctrina pròpia: ajuda els altres i busca amb ells. Aquesta recerca en comú i aquesta modèstia inicial contrasten força amb l'individualisme i l'autosuficiència dels sofistes. «Jo no sé res i sóc estèril; però puc servir-te de llevadora i per això faig encantaments perquè infantis la teva idea.» (*Teetet* 151 a.)

2.4.3. La inducció

Segons Aristòtil, «dues coses es poden atribuir a Sòcrates: els **raonaments inductius i la definició del que és universal**; i ambdues es refereixen al principi de la *ciència*.» (*Metafísica* 13, 4, 1078 b). Efectivament, la pregunta fonamental que fa Sòcrates és: «Què és...?» i espera que l'altre li contesti amb una definició (de la justícia, per exemple). El mètode socràtic s'encamina, doncs, a la construcció de definicions; les quals han d'encloure l'**essència** immutable de la realitat investigada. D'aquesta manera Sòcrates s'oposa al convencionalisme dels sofistes i inaugura el camí de la recerca de les essències. El procediment per arribar a la definició vertadera (finalitat de la maièutica) és **inductiu**, examen de casos particulars i assaig d'una generalització que ens aporti ja la definició buscada.

2.4.4. L'intel·lectualisme ètic

Tot l'interès de Sòcrates sembla, doncs, haver-se centrat en els problemes ètics, sobre l'essència de la virtut i la possibilitat d'ensenyar-la (tema molt debatut en aquell moment per part dels sofistes). La doctrina de Sòcrates sol ser qualificada com un «**intel·lectualisme ètic**»: el saber i la virtut coincideixen; qui coneix el que és recte actuarà amb rectitud, **i només per ignorància es fa el mal**. Aquesta doctrina sembla excessivament optimista i allunyada de la realitat (no basta conèixer el bé per practicar-lo...) i ja fou criticada per Aristòtil. Però cal tenir en compte que Sòcrates defensa també un utilitarisme moral: el que és bo (moralment) és allò útil. Tothom busca la felicitat, i la utilitat i la virtut consisteix a discernir què és el més útil en cada cas. Així doncs, el saber de què parla Sòcrates no és un saber teòric sinó un saber pràctic sobre allò millor i més útil en cada cas. Aquest saber-virtut pot, evidentment, ser ensenyat i après; no són suficients, doncs, les disposicions naturals per ser bo i virtuós.